

**АСОЦІАТИВНІ ВІДНОШЕННЯ
В КУЛЬТУРНО МАРКОВАНІЙ ЛЕКСИЦІ
(на матеріалі китайського 豆腐 'тофу')**

У пропонованій статті описуються особливості синтаксичної деривації культурно маркованої китайської лексеми 豆腐 'тофу' в контексті дослідження культурно та етнічно відзначених лексичних одиниць китайської мови в їхніх асоціативних зв'язках.

Ключові слова: асоціативні відношення, культурно-маркована лексика, 豆腐 'тофу', лінгвокраїнознавство.

В предлагаемой статье описываются особенности синтаксической деривации в гнезде культурно маркированной китайской лексики 豆腐 'тофу' в контексте исследования культурно и этнично отмеченных лексических единиц китайского языка в их ассоциативных связях.

Ключевые слова: ассоциативные отношения, культурно маркированная лексика, 豆腐 'тофу', лингвострановедение.

The article deals with the Chinese term 豆腐 'tofu'.

Key words: associative relationships, culturally marked vocabulary, 豆腐 'tofu' studies.

Постановка проблеми. Лінгвокраїнознавство як частина лінгвістики досліджує передусім національно-культурний компонент семантики лексичних одиниць, зосереджений у безеквівалентній та фоновій лексиці, фразеології й народних пареміях (афористичі) як в одиницях/елементах мови з максимально вираженою кумулятивною функцією. Оскільки мовні одиниці, що містять інформацію про культуру носіїв мови, є предметом вивчення різних наук, відповідно існують різні підходи до розгляду даної проблеми – лінгвістичний та етнолінгвістичний (реалії / культурно маркована лексика / лексика з культурним компонентом / культурологічно значима лексика), перекладознавства (безеквівалентна лексика / фонова лексика), культурології (концепти, фрейми, скрипти), психолінгвістики (прототипи) тощо. Тому вважаємо за актуальне розглянути в пропонованій статті особливості синтаксичної деривації культурно маркованої китайської лексеми 豆腐 'тофу' в межах дослідження культурно та етнічно відзначених лексичних одиниць китайської мови в їхніх асоціативних зв'язках у заявленому науковому контексті.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема національно-культурної специфіки семантики мовних одиниць лежить передусім у руслі лінгвокультурології, у межах якої розглядаються особливості національної культури й менталітету в їхній мовній реалізації. У різних ракурсах вона привертала увагу таких класиків лінгвістичної науки, як В. фон Гумбольдт [9; 10], О. О. Потебня [14; 15; 16], Е. Сепір [17], Б. Уорф [25], а наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. національно-культурна проблематика постала в центрі уваги В. М. Костомарова й Є. М. Верещагіна [6; 7], Н. Д. Арутюнової [1; 2], І. О. Голубовської [8], А. Вежбицької [4; 5], В. М. Телія [19; 20], С. Г. Тер-Мінасової [21; 22], В. А. Мас-

лової [11; 12] та інших учених. Від простого усвідомлення, що мови різні не тільки з точки зору устрою їхнього формального механізму, лінгвокультурологія пройшла довгий шлях до розуміння того факту, що в сучасному мультикультурному світі взаємодіють і конфліктують різні системи поглядів, мовна специфіка, що відбиває особливості способу життя й мислення народу, відчувається сьогодні гостріше при спілкуванні людей, що розмовляють різними мовами. Дістатися адекватного взаєморозуміння в ситуаціях міжкультурної комунікації, уникнути комунікативного (культурного, етичного) шоку неможливо без знання етнічно та культурно забарвленої лексики [18].

Виклад основного матеріалу. Ідея структурності значення й розробка комунікативного підходу до значення слова вимагали розширення наявних уявлень про обсяг значення слова. Так званий диференційний принцип виділення компонентів значення приводить до створення диференційної моделі значення, яка припускає, що значення складається з невеликого числа компонентів, які виявляються в системних парадигматичних опозиціях [5]. Ця модель, що є підтвердженням гіпотези про структурну членованість, подільність значення, на сучасному рівні розвитку семасіології є недостатньою, оскільки виявляється неадитивність реально функціонуючого, «мовного» значення до невеликої кількості семантичних компонентів [19; 20].

На лексичному й фразеологічному рівнях мови найяскравіше втілена своєрідність пізнавального й емоційного досвіду етносу, очевидно й безпосередньо фіксуються його ціннісні орієнтації, система його моральних, етичних і естетичних преференцій. Особливу цінність у цьому плані представляють так звані «предметні» слова, що описують елементи матеріального світу, який є тотожним самому собі, стабільним та первинно нейтральним, оскільки на статичному матеріалі легше показати специфіку національно-культурних переосмислень.

Й. Трир увів поняття семантичного поля «для пояснення того факту, що значення лексичних елементів визначаються лише на основі їх подібності з одними релевантними одиницями й відмінності від інших елементів», і визначення поля в термінах семантичних компонентів сприяє точній вказівці на організацію певних полів і відношення між їхніми членами [3: 182]. Уточнення й специфікація поняття «поле» виявили що:

- 1) семантичні поля не розділені твердими межами й постійно взаємодіють одне з одним,
- 2) виявляються сфери притягання й відштовхування, обумовлені наявністю спільних і диференційних ознак,
- 3) виділяються центральні й периферійні області, причому центр виражає сутність усього семантичного комплексу,
- 4) у периферійних областях утворюються зони «збурювання» внаслідок значного ослаблення значеннєвих зв'язків, що приводить до відриву окремих елементів поля або входженню їх паралельно в інші поля.

Становить великий інтерес дослідження національної специфіки польових утворень, у першу чергу – семем і лексико-семантичних полів як з погляду структури, так і з погляду функціонування в мові. Для виявлення національної специфіки лексичного угруповання й окремих одиниць, що до нього входять, використовується зіставний (контрастивний) аналіз, причому під контрастивною лінгвістикою в такому разі розуміється «основний методичний інструмент аналізу мовного матеріалу, що використовує метод

типологічного синхронного порівняння (зіставлення). Проте, на відміну від типології й характерології контрастивна лінгвістика має справу з попарним зіставленням мовних систем (структур) на всіх рівнях незалежно від генетичної або типологічної приналежності зіставлюваних мов, із метою виявлення їхніх структурних і функціональних особливостей, подібностей і відмінностей (контрастів)» [13: 82]. Парне зіставлення може розумітися не лише як статичне порівняння двох сучасних мов, а й як мовних систем певного культурного стандарту – у цьому випадку Б. Уорф, наприклад, орієнтувався на мови EuSL для висвітлення культурної семантики індійських мов нутка чи токава [25], – що припустимо й у межах нашого дослідження культурної специфіки асоціативно-семантичної групи слів та висловів, пов'язаних із китайським 豆腐 'тофу'.

Тофу – відома китайська страва, соєвий сир, який метафорично ще називають «мозком східного дракона». Існує велика кількість різновидів тофу, з яких виготовляють ще більшу кількість страв. Найпопулярніші це: 豆腐脑儿 'кисле соєве молоко', яке китайці вживають на сніданок; 臭豆腐 'маринований тофу або ж «смердючий» тофу», 豆腐干 'засушений смужками тофу', 豆腐皮 'листовий тофу'. Саме з них виготовляють як закуски так і самостійні страви, наприклад, такі як 香椿拌豆腐 'тофу з паростками китайської цедрели', 麻辣豆腐 'тофу зі спеціями', 沙锅豆腐 'тофу в горнятку' тощо. Тофу – один із улюблених продуктів китайців, тому в китайській мові є дуже багато висловів, пов'язаних з ним.

Велика кількість фразеологізмів, в яких є слово 'тофу' вживаються в розмовній мові та мають гумористичний відтінок, наприклад: висміюючи повну та низькорослу людину говорять що вона 没有三块豆腐高 'не вище за три шматичку тофу'; а коли прагнуть відзначити детальну та чітку роботу, скажуть 小葱拌豆腐——一清二白 'змішувати тофу з цибулею, чітко і зрозуміло' що означає 'бездоганний, кристально чистий'. Фразеологізм 刀子嘴, 豆腐心 'рот гострий як ніж, а серце м'яке як тофу' означає 'суворий на словах, але добрий серцем'. Вислів же 马尾穿豆腐 'тофу нанизані на хвіст коня' означає 'не треба згадувати про це!, і не кажіть!' його вживають коли відповідають на запитання про неприємну або безвихідну справу.

Деякі назви продуктів, виготовлених з 'тофу' також стали фразеологізмами і отримали нові значення. Наприклад: 豆腐干 'соєвий сир, засушений смужками' означає 'опублікувати в пресі коротку статтю'; 臭豆腐——闻着臭, 吃着香 'смердючий тофу неприємний на запах, але приємний на смак' означає що 'хоча репутація і сумнівна, але викликає захоплення його здібності та професіоналізм'. 冻豆腐——难办 (拌) 'заморожений соєвий сир важко розмішувати' означає 'справа, яку важко впорядкувати'; 豆腐渣 'осад після приготування соєвого молока' має переносне значення 'непотрібна річ (людина)'; так 男人四十一枝花, 女人四十豆腐渣 'чоловік у 41 мов квітка, а жінка в 40 мов осад з соєвого молока' має значення 'чоловік у 40 років тільки розквітає, а жінка – в'яне'; 自己夸成一枝花, 别人贬为豆腐渣 'сам думаєш що квітка, інші ж думають що осад з соєвого молока' має переносне значення 'вважати себе Богом, тоді коли інші тебе ні в що не ставлять'.

Також, є ряд фразеологізмів, які пов'язані з технологією виготовлення 'тофу', наприклад: 卤水点豆腐——物降一物 'крапати розсіл у тофу – знайдеться річ що перевершить іншу' означає 'на кожен дію знайдеться протидія'; 豆腐房的石磨——道道就是多 'в кам'яному жорно, що в приміщенні для тофу – канавок багато-багато' означає що 'є бага-

то планів, ідей, задумів»; 豆腐房里的驴——听喝 ‘осел у приміщенні для тофу – слухає та п’є’ означає ‘підкорятися наказам, не мати своєї думки’; 豆腐房里的驴——转圈子 ‘осел у приміщенні для тофу – кружляє’ означає ‘ходити навколо, критикувати когось не прямо, говорить манівцями’; 铜刀切豆腐——两面光 ‘мідний ніж, що ріже тофу – гладкий з усіх боків’ має значення ‘ні вашим ні нашим’, вживається для того щоб охарактеризувати людину, яка балансує між двома позиціями або ж зберігає проміжну позицію; 豆腐好吃磨难推 ‘тофу легко їсти, важко вимішувати’ означає ‘успіх хоча й приємний, але не легко здобутий’; 豆腐多了一泡水 ‘тофу побільшало на краплю води’ переносне значення ‘по-рожні розмови, ніхто не вірить його словам, з пустого порожнє’.

Процес приготування ‘тофу’ також відбитий на фразеологічному рівні китайської мови, так: 咸菜煮豆腐 ‘готувати тофу з підсоленими овочами’ означає ‘немає про що багато говорити, слова зайві’; 咸菜拌豆腐 ‘тофу змішувати з підсоленими овочами’ має значення ‘задалегідь домовитися, домовитися завчасно’; 黄豆煮豆腐, ‘тофу варити з соєю’ та 毛豆子烧豆腐 ‘тофу смажити з соєю’ означає ‘своя людина’; а синонімічні вирази 清水煮豆腐——淡而无味 та 白水煮豆腐——淡而无味 ‘тофу варити в прісній воді – прісний та несмачний’ має переносне значення ‘розчаруватися’; 西瓜子拌豆腐 ‘насіння кавуна змішане з тофу’ означає ‘чітко розрізняти, де біле, де чорне, розрізняти добро та зло’; 豆腐白菜 ‘тофу та капуста’ означає ‘у кожного свій смак’.

В давні часи торговці ‘тофу’ ходили вулицями, продаючи його, і це була важка робота, до того ж, заробітки були не дуже високі. Саме в цей період виникло ряд фразеологізмів, які збереглися до наших часів: 夜里寻思千条路, 早起还是卖豆腐 ‘вночі продумувати тисячі шляхів, зранку знову продавати тофу’ має значення ‘життя гірке та безпорадне’; 卖豆腐的掉在河里——人死了架子不倒 ‘все для продажу тофу впало у річку’ означає ‘людина померла, а амбіції лишилися’ використовують для того щоб описати зарозумілу пихату людину, яка напускає на себе поважний вигляд; два синонімічні вирази 豆腐佬摔担子——倾家荡产 та 卖豆腐的摔挑子——倾家荡产 ‘продавець тофу розбив свою ношу – розорився’ означають ‘промотати все майно; розоритися’. 关公卖豆腐——人硬货软 ‘Гуан Гун продав тофу – люди тверді, речі м’які’ означає ‘людина тільки здається жорсткою’; 买豆腐花肉价钱 означає ‘купувати тофу за ціною м’яса’ ‘невигідний, збитковий’.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на матеріалі семантичного гнізда китайської лексеми 豆腐 ‘тофу’ та пов’язаних з цією лексемою виразів із усталеною семантикою ми можемо прослідкувати чи не всю сукупність виражених у мовленні асоціацій, що співвідносяться із уже закріпленими в китайській лінгвокультурі уявленнями, оцінками й емоціями. Виявляючись саме на зрізі переносних значень, це може знаходити лексикографічне відбиття, а може перебувати в стані «перевірки часом». Частина переносних значень слів та виразів, пов’язаних із 豆腐 ‘тофу’ узуальна, частина – оказіональна й носить індивідуально-авторський характер. При цьому межа між узуальністю й оказіональністю розпливчата й тонка. На основі традиційних значень створюються контекстуальні, але й окремі індивідуально-авторські значення з художнього тексту можуть згодом отримати загального схвалення й включатися до узусу. Важливим аспектом національно-культурної специфіки значення слова 豆腐 ‘тофу’ полягає в тому, що лексема набуває значеннєвих асоціацій, обумовлених традиціями, побутом, міфами, релігією, фольклором, літературою тощо, заряджаючись новим асоціативно-семантич-

ним потенціалом, розбудовуючи своєрідний, глибоко національний семантичний простір, адекватне розуміння якого можливе тільки за урахування етнокультурної й світоглядної суті китайського етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Введение / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / РАН. Ин-т языкознания ; отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М. : Индрик, 1999. – С. 3–11.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
3. Бирвиш М. Семантика / М. Бирвиш // Новое в зарубежной лингвистике / Составление, общая редакция и вступительная статья В. А. Звегинцева. – Вып. X. Лингвистическая семантика. – М. : Прогресс, 1981. – С. 177–199.
4. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : [пер. с англ.] / Анна Вежбицкая ; отв. ред. и сост. М. А. Кронгауз ; вступ. ст. Е. В. Падучевой. – М. : Русск. слов., 1996. – 411 с.
6. Верещагин Е. М, Костомаров В. Г. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапientемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров; под ред. и послеслов. Ю. С. Степанова. – М. : Индрик, 2005. – 1040 с.
7. Верещагин Е. М, Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русск. яз., 1990. – 246 с.
8. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / Ирина Александровна Голубовская. – К. : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.
9. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с. – (Языковеды мира).
10. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 2000. – 397 с. – (Языковеды мира).
11. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта, Наука, 2004. – 296 с.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
13. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма / В. П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск : Изд-во Омск. гос. пед. ун-та, 1998. – С. 80–85.
14. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993. – 192 с.
15. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 282 с.
16. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня.. – М. : Искусство, 1976. – 615 с. – (История эстетики в памятниках и документах).

17. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии [пер. с англ.] / Эдвард Сепир / Под ред. и с предисл. А. Е. Кибрика. – М. : Прогресс, Универс, 1993. – 656 с. – (Языковеды мира).
18. Тань Аошуань. Китайская картина мира : Язык, культура, ментальность / Тань Аошуань. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 240 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
19. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация (виды наименований). – М. : Наука, 1977. – С. 129–221.
20. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 336–337.
21. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации : [учеб. пособие для вузов] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : АСТ, 2007. – 287 с.
22. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : МГУ, 2004. – 352 с.
23. У Гохуа. Кратко об особенностях культурных коннотаций слова / Гохуа У // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 2. – С. 45–48.
24. У Гохуа. Национально культурные аспекты семантики русских номинативных единиц (с позиций носителя китайского языка) : автореф. дисс. . д-ра филол. наук / Гохуа У. – М., 1995. – 44 с.
25. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Бенджамин Ли Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.